

Tartu Ülikool
Kunstiajaloo õppetool

Marge Konsa

Eesti 14. –16. sajandi ahjukahlid

Seminaritöö

Juhendaja

mag Kaur Alttoa

Tartu 1999

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. 14. –15. sajandi ahjupotid ja -kahlid	5
1.1. 14. sajandi ahjupotid	5
1.2. Tornahjud	7
1.2.1. Nelinurkse suudmeavaga ahjupotid	8
1.2.2. Nišškahlid	9
1.2.3. Plaatkahlid	10
1.2.4. Ahjud Eestis	11
2. 16. sajandi ahjukahlid	13
2.1. Renessanssahjud	13
2.2. Renessansskahlid	14
2.3. Eesti 16. sajandi reljeefsed plaatkahlid	15
2.3.1. Figuraalkompositsiooniga kahlid	16
2.3.2. Ornamenteeritud kahlid	20
Kokkuvõte	21
Kasutatud kirjandus	22

Sissejuhatus

Kahhelahjud moodustavad tarbekunsti ja ehituskeraamika ajaloos ühe tähelepanuväärse ning huvitava peatüki. Lisaks ruumi soojendamisele oli neil oluline roll täita ka interjööri kujundamisel. Ahjukahlite kujunduses võib leida kajastusi esteetilise maitse muutustest, samuti kodanike poliitilistest ja maailmavaatelistest arusaamadest. Saanud alguse lihtsatest savinõudest muutusid ahjukahlid 16. sajandiks omaette kunstiteosteks.

Käesolevas seminaritöös esitatakse kokkuvõtte kahhelahjude arengust ning peamistest kahlitüüpidest kolme sajandi vältel. Töö hõlmab perioodi 14. sajandist kuni 16. sajandi lõpuni. Kahhelahjude kuju ning arengut kirjeldades on aluseks võetud peamised Kesk-Saksamaalt Põhja-Saksamaale levinud vormid, mis omakord on mõjutanud ahjude kujunemist Eestis.

Traditsiooniliselt seostatakse sõna kahhel päritolu ladinakeelse terminiga *caccabvs*, mis tähistas põletatud savipotti (Mielke 1983, 14). Veidi teistsugusel seisukohal on eesti arheoloog Aldur Vunk, kelle arvates sõna kahhel ning kahhelahi on tähistanud saviahjude renessansiajastul levinud tüüpi ning pottahjude ja ahjupottide varasem nimetus on veel välja selgitamata (Vunk 1998, 146). Käesolevas töös on kasutatud kahhelahju mõistet üldnimetusena, mis hõlmab nii esimesi savipottidest ahje kui ka 15. sajandil ehitama hakatud plaatkahlitest laotud ahje. A. Vunk on oma mitmes artiklis (1996, 1998) üsna põhjalikult puudutanud ka erinevate kahlitüüpidega seonduvaid terminoloogilisi küsimusi. Kuna üha uute terminoloogiliste erinevuste loomine ei kergenda uurimistööd, siis olen lähtunud mainitud artiklites esitatust. Seega oskussõna *ahjupott* tähistab seni eesti ja saksa keeles kasutusel olnud mõisteid *pottkahhel*, *Napfkachel* ja *Topfkachel*. Mõiste *plaatkahhel* vastab saksakeelsetele *Blattkachel* ja *Flachkachel* ning rootsikeelsele mõistele *rumpkachel*, *nišškahli* vasteteks oleksid *Nischkachel*, *Halbzyliinderkachel* ja *Schlüsselkachel*.

Eesti ahjukahleid puudutavate uurimuste nimekiri on üsna lühike. Esmajoones tuleb mainida Konrad Straussi 1969. aastal ilmunud teost “Keramik in Alt-Livland”, kus rohkete illustratsioonide kaasabil on esitatud üsna põhjalik ülevaate ahjukahlite

ajaloost (Strauss 1969). Eesti keeles on vaadeldava perioodi (14.-16. saj) kohta ilmunud vaid paar artiklit. A. Vunk on oma kahes artiklis pühendanud põhitähelepanu kahhelahjude terminoloogiale ning üksikute kahlitüüpide arengu täpsustamisele (Vunk 1996; 1998). Oma 1991. aastal kaitstud diplomitöös Pärnu ahjukahlitest vaatles ta peamiselt Pärnu Munga tn arheoloogiliste kaevamistega kogunenud materjali (Vunk 1991). Põhja-Saksa kahhelahjudest ja ahjukahlitest sain ülevaate 1990. aastal ilmunud kogumikust “Kachelöfen in Schleswig-Holstein” (Arnold *et al* 1990).

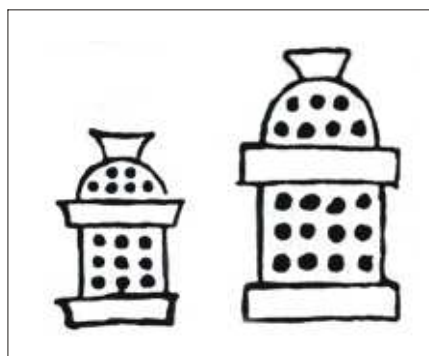
Töö kahest peatükist esimeses on põhitähelepanu koondatud kahhelahjude kujunemisele ning peamistele kahlitüüpidele. Töö teine osa annab ülevaate renessanssahjudest ning renessansskahlitest. Teise osa viimases alapeatükis vaadeldakse lähemalt Eesti 16. sajandi reljeefseid plaatkahleid.

1. 14. – 15. sajandi ahjupotid ja -kahlid

1.1. 14. sajandi ahjupotid

Kahhelahjude kujunemislugu algab savipottidest, mida kütteefektiivsuse tõstmiseks hakati ahjukummi või seintesse müürima. Mitmete saksa uurijate arvates võis kahhelahi välja kujuneda köögis või dieles asetsevatest osaliselt eluruumi ulatuvatest küpsetusahjudest, mille soojust andev funktsioon muutus järjest olulisemaks ning eluruumis olev osa järk-järgult suurenes (Arnold *et al* 1990, 21; Tunzelmann 1933, 6). Kahhelahjud ei tõrjunud keskajal enam levinud küttesüsteemi – hüpokaustahju – mitte koheselt kõrvale, vaid viimased püüsid veel üsna kaua paralleelselt kasutusel. Kahhelahju eelisteks võib pidada ilmselt konstruktsioonilist lihtsust, võimalust soojendada ka teise korruse ruume, mugavamat kasutamist, aga ka uhkemat välimust.

Varaseimad teadaolevad ahjupotid pärinevad 11.–12. sajandist Saksamaalt (Henze 1955, 264). Ahjupotid vormiti analoogselt savinõudele pöörleval potikedral. Neil on tavalistele majapidamis-pottidele sarnane üldkuju ning servaprofiil. Potid on enamasti ümara ülaääre ja külgedelt kooniliselt põhja suunas aheneva vormiga, mõnel puhul ka teravatipulise otsaga. Pottide kere on sageli välispinnalt mõikaline, mis pidi ilmselt toetama pottide kinnitumist ahjuseina. Vastavalt ahjuvälvi paksusele võisid sellised ahjupotid olla üsna sügavad.

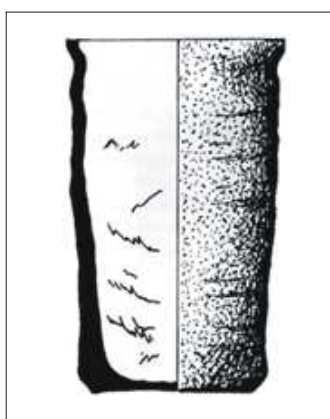

Joonis 1. Vapilt pärinev kuppelahju kujutis (Vunk 1998, joon 1).

Tolleaegsete ahjude kuju kohta võib ettekujutuse saada nii kunstiteoste, aga ka näiteks heraldika kaudu (joonis 1). Vanim teadaolev kujutis ahjupottidega kuppelahjust on 14. saj alguse freskomaalil Konstanzis (Tunzelmann 1933, 7).

Sellised kuppelahjud olid enamasti kuubikujulise keskosaga, mille igas kolmes küljes oli 9–12 ahjupotti ning neljas külg asetseb vastu seinat. Ahju pealmise osa moodustas ahjupottidega kuplikujuline ahjukumm. Kupli ülaosas oli lehtritaoline moodustus ehk kroom. A. Vunki andmetel võis keskmise kuppelahju ehitamiseks vaja minna 36 potti (Vunk 1998, 147). Pottide paiknemise järgi ahjus on eristatud konkaavseid (poti suue asetseb ruumi poole) ja konvekseid (poti põhi paiknes ruumi poole) ahjupotte (Mielke 1983, 14). Tavaliselt toimus kahhelahju kütmine ning suitsu eemaldamine teisest ruumist, kus asus ilmselt ka lahtine kolle söögi valmistamiseks (Vunk 1991, 12).

Kahhelahjude ehitamise laiem levik Kesk-Euroopa Alpide piirkonnast Põhja-Saksamaale ja mujale jääb 13.–14. sajandisse (Arnold *et al* 1990, 21). Kuigi esimene kirjalik teade kahhelahju ehitamisest Eesti alal pärineb alles 15. sajandi lõpust¹, on tänaseks konkreetsete leidude näol kinnitust leidunud K. Straussi oletuslik seisukoht ahjupottide valmistama hakkamisest Liivimaal juba 13.–14. sajandil. 1994. aastal Tartus Vallikraavi tn 2 arheoloogilistel kaevamistel leitud majapidamispotile sarnanev ahjupott (joonis 2) dateeriti leiusuhte järgi just samasse ajavahemikku (Vunk 1998, 148).

Joonis 2. 13.–14. sajandi ahjupott Tartust (Vunk 1998, joon 2).

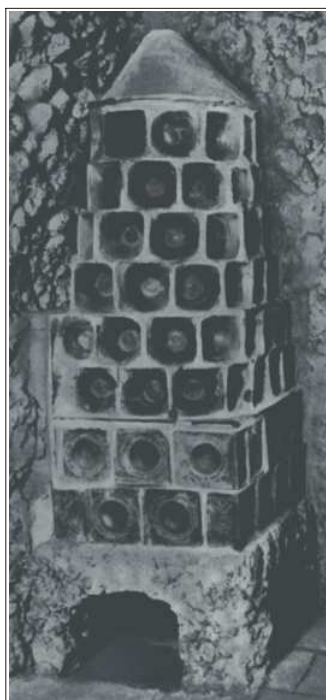
¹ 1481. aastast on Tallinna linna arveraamatus teade uude kaitsetorni (Kiek in de Kōk) kahhelahju ehitamise kohta (Zobel 1984, 6)

See glasuurimata silindriline ahjupott sarnaneb nii oma kujult kui mõõtmetelt (poti sügavus on 21,5 cm ja ümbermõõt suudmes ligi 17 cm) Taani ja Lüübeki samaaegsete analoogiliste leidudega (*ibid*).

Ahjupottide edasine areng toimus kitsastest kõrgetest pottidest lamedamate, kausisarnaste pottide suunas. Peatselt hakati pottsepakedral valmistatud pottide ava vormima käsitsi nelinurkseks. Uue kujuga ahjupotid tõid muutuse ka ahjude ehitamise tehnoloogiasse. Tänu sellise vormiga pottidele võis hakata ahje ehitama pottidest ladumise teel.

1. 2. Tornahjud

15. sajandil ehitama hakatud tornahjud (joonis 3) olid juba laotud ahjupottidest.

Joonis 3. Tornahi Tiroolis (Овсянников 1968).

Tornahjude kuju võis varieeruda, kuid tüüpiline oli madal kividest laotud sokkel, ahjupottidest laotud kuubikujuline alaosa ning sellel väiksema läbimõõduga neli- või enamnurkne, mõnikord ka ümmargune pottidest laotud ülaosa. Kupli asemel ehitati ülaosale silindri või koonuse kujuline torn. Selline muudatus ahjude ehituses oli A. Vunki arvates tingitud ahjudesse ehitatud vertikaalsest torust, mis pidi hõlbustama

põranda lähedal oleva külma õhu kogumist ning soojendamist (Vunk 1991, 13). Sama eesmärki täitsid ka suured avad sokliosas või ahju tõstmine kivijalgadele. Tornahjudega seostatakse mitmete uute kahlitüüpide kujunemist.

1.2.1. Nelinurkse avaga ahjupotid

Nelinurkse avaga ahjupottide kereosa valmistati endiselt potikedral ning oli sarnane savinõudele. Erinevus varasemate ahjupottidega seisnes aga poti suudmeosa käsitsi nelinurkseks vormimises (joonis 4). Nende põhiline kasutusaeg langeb 15. sajandisse, kuid esineb ka varasemaid ning hilisemaid tüüpe. Vanema tüübi iseloomulikuks tunnuseks on kahli neljakandilise suudme tagasipööratud serv. Ahjupotid olid endiselt üsna kõrged, keskmiselt 7–11 cm; nende ülemine suuava läbimõõt oli umbes 10–12 cm ning põhja läbimõõt 6–7 cm. Aja jooksul muutusid ahjupotid järjest madalamaks ja laiemaks. Hilisematel, 16. saj alguse ahjupottidel, kujunes välja juba kindel vorm – serva mõõtmetega 15x15 cm (6x6 tolli) (Vunk 1996, 38).

Joonis 4. Nelinurkse avaga ahjupott Tartu Toomemäelt (Metsallik 1990, joon 4).

Nelinurkse avaga ahjupottide puhul hakati ka üha enam tähelepanu pöörama nende kunstilisele kujundamisele. Põhilisteks kujundatavateks aladeks olid ahjupottide suudmeava, poti nähtavad seinad ning põhi. Põhja kaunistuseks hakati lisama dekoratiivseid elemente. Kõige vanemaks ornamendiks oli õie kujutis poti põhjal (Wahlöö 1976, joon 613). 16. saj pottide kujunduselemendid (nt põhjarosett) valmistati juba šablooni abil (Vunk 1996, 38).

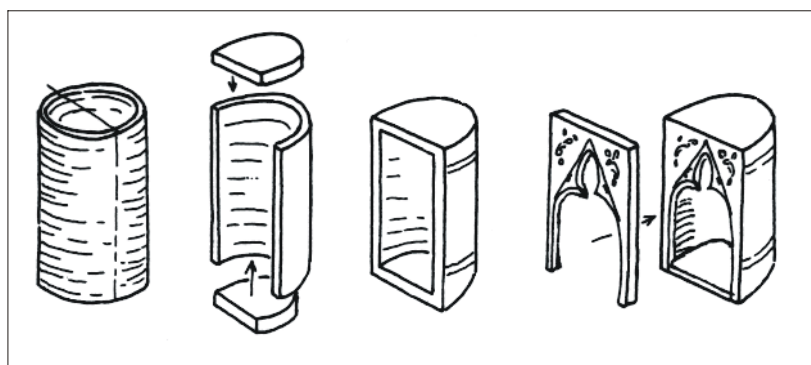

Ilmekust lisa ahjupottide katmine glasuuriga. Pliiglasuuri tunti ja kasutati Lääne-Euroopas juba 12.–13. sajandil. Laiemalt levis aga ahjupottide glasuurimine 15. sajandil, kuigi ka hiljem esines glasuurimata potte, eriti varjatud ahju osades. Enne läbipaistva pliiglasuuriga katmist võidi savipinda värvida. Tellispunasel savil annab läbipaistev pliiglasuur pruuni värvi. Õhukese angoobikihi kandmisega kahli pinnale saadi peale põletamist kuldkollase, pruuni või roheka tooniga glasuur (Arnold *et al* 1990, 28). Suurem osa Eestist leitud varastest ahjupottidest on glasuurimata, kuid haruldased pole ka pliiglasuuriga kaetud eksemplarid. Eestist leitud 16. sajandi ahjupotid on aga juba enamasti glasuuritud.

16. sajandist hakati glasuurisegule lisama vaselisandit, millest saadi kaunis roheline glasuur. Vaselisand alandas ka savi põletamise temperatuuri. Peatselt muutus roheline glasuur valdavaks ning alates 16. sajandist esines glasuurialust värvimist üsna vähe.

1.2.2. Nišškahlid

Nelinurkse suudmeavaga pottide kõrval leidub ka teistsuguse tehnoloogia abil tehtud nn nišškahleid. Eriti ahjutornides kasutatud kunstipärased nišškahlid valmistati pottsepakedral vormitud silindrit poolitades ning raamplaadiga liites (joonis 5).

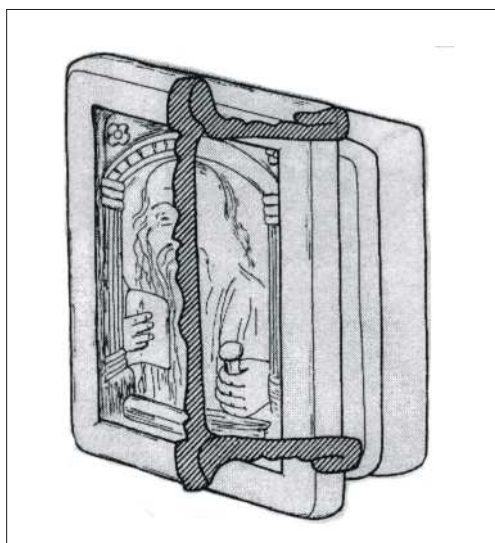

Joonis 5. Nišškahli valmistamine (Arnold *et al* 1990,23).

Ristkülikukujulisele raamile võidi anda gooti teravkaare kuju ning kahli nišši võis olla paigutatud fajansskuusid. Nišškahlite laiem levimise ajaks 16. sajandi algul oli välja kujunenud ka uudne valmistamisviis. Kahlite tagumise osa vormimiseks kasutati poolsilindrikujulist matriitsi. Samuti toimus ehisraamistuse lihtsustumine ning taandumine kuni kahlite ühes tükis vormimisel moodustuva ääriseni.

1.2.3. Plaatkahlid

Ahjupottide muutumine üha lamedamaks leidis tehnoloogilise lõpplahenduse plaatkahlite kujunemisega. Ristkülikukujulisi reljeefse pinnaga plaatkahleid ei valmistatud enam potikedral, vaid puidust või põletatud savist vormi abil. Ilmselt valmistati esmalt puidust positiivmatriits, millelt võeti savikoopiaid. Peale põletamist olid savimatriitsid aluseks kahlite vormimisele (Mielke 1983, 41). Esimesed plaatkahlid omavad veel mitmeid ahjupottidele iseloomulikke jooni. Ahjupotist plaatkahliks kujunemise üleminekuvormidel võidi matriitsi abil valmistatud esiplaadi tagaküljele liita väike kumer pott või vormida plaadiosa ümmarguse süvendiga kahliplaadi keskel. Peagi kaotas pott plaadi tagaküljel oma funktsiooni ning asendus kasti või raamiga (joonis 6). Enne põletamist liideti kahliplaadi tagaküljele nelinurkseks venitatud kererant, mis peale serva tagasipööramist jäi 6–9 cm pikkuseks (Vunk 1996, 39).

Joonis 6. 16. sajandi plaatkahhel (Vunk 1996, tahv IV:2).

Esimesed plaatkahlid Kesk-Euroopas on teada juba 14. saj II poolest (Vunk 1991, 14). Kuna neil puudub hilisematele plaatkahlite omane rõhutatud ehisraam, sarnanevad nad interjöörides laialdaselt kasutatud dekoratiivplaatidele (Ambriosiani 1910, 53). Kesk-Euroopast levisid plaatkahlid Põhja-Euroopasse. 15. sajandil Põhja-Euroopas plaatkahhel ilmselt veel ahjupotte ei asendanud, vaid neid kasutati ahju nurkades, vöö

ja ahju krooni ladumisel (Vunk 1991, 14). Plaatkahlite massiline levik langeb 15. ja 16. sajandi vahetusse ning 16. sajandiks oli see muutunud juba peamiseks kahlitüübiks.

1.2.4. Ahjud Eestis

Kui ümmarguse avaga ahjupotid on Eesti keskaegse leiumaterjali hulgas suhteliselt haruldased, siis nelinurkse suudmeavaga ahjupotte on leitud enamikest Eesti keskaegsetest linnadest, kloostritest ja linnustest. Nelinurkse avaga ahjupottide peamine kasutusaeg jäi 15.–16. sajandi II poolde, kuid oma odavuse tõttu kasutati neid hiljemgi. Maapiirkondades (näiteks Kuramaal) ehitati pottahje veel 18. sajandilgi (Metsallik 1990, 68).

Levinuim küttesüsteem keskajal oli keldrist köetav kerise tüüpi hüpokaustahi. Puumajades olid reeglina kerisahjud ja vahtvärkmajades lahtised tuleasemed. Linnades olid elamutena levinud paljudele hansalinnadele omased alamsaksa elamutüübil põhinevad hooned, millele olid iseloomulikud kapitaalselt välja ehitatud keldrid (neis ka hüpokaustsüsteemid), esimesel korrusel paiknenud suur koda – diele ja selle taga köetav eluruum – dörnse, ülemistel korrustel asusid aga viljalaod. Hiljemalt 15. sajandist ehitama hakatud tornahjud tehti just maja ainukesse köetavasse ruumi – dörnsesse (Kivimäe *et al* 1998, 85). Arvata võib, et väheste mööbliesemetega toas kujunes ahi üheks interjööri määravaimaks elemendiks.

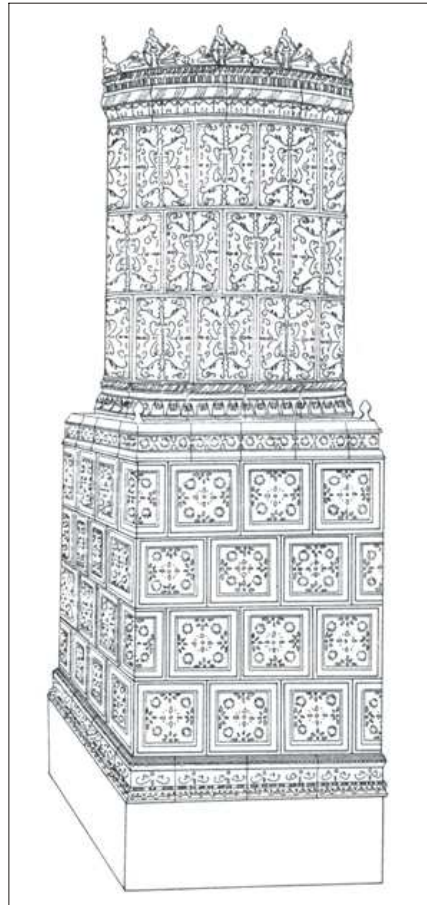
Millise osa moodustasid linnuste ja kloostrite küttesüsteemist pottahjud, pole päris täpselt võimalik öelda. Pirita brigitlaste (ehitus algas 1407) ja Viljandi frantsisklaste kloostri (ehitatud 1466–1472) arheoloogilistel kaevamistel ilmsiks tulnud materjal osutab sellele, et paralleelselt kasutati nii hüpokaustsüsteemi kui pottahje. Pirita kloostri leiud näitavad, et hüpokaustahju abil soojendati esimest korrust, pottahjudega köeti aga teise korruse ruume ning väikest paralatooriumiruumi esimesel korrusel (Tamm 1991, 207). Viljandi frantsisklaste kloostris näis aga pottahjudel olevat suurem osakaal kui hüpokaustahjudel (*ibid*).

Kahlite päritolu kohta on andmed jällegi üsna napid. Enamus uurijaid on seisukohal, et lisaks importkaubale on ahjupotte valmistatud ka kohapeal (Tamm 1991, 207; Strauss 1960, 139). Esimesed kirjalikud teated pottseppade kohta Tallinnas pärinevad alles 16. sajandist, kus nende ametinimetuseks on “Potter” või “Pötter”. K. Straussi järgi oli selline nimetus keskajal valdav Alam-Saksamaal ning Tallinnas töötanud pottsepad võisid pärineda just Lüübekist, Breemenist jmt (Strauss 1969, 140). Keskaegses Tallinnas ei jätkunud alalist tööd viielegi pottsepale ning seepärast ei jõutud ka oma tsunfti asutamiseni enne 17. sajandit (Kaplinski 1995, 107).

2. 16. saj - 17. saj alguse kahhelahjud ja ahjukahlid

2.1. Renessanssahjud

16. sajandil levinud nn renessanssahjudes on äratuntav, küll veidi muutunud proportsioonidega, tornahju põhikuju. Ahjude alaosa ehitati senisest veidi madalam, kuid suurem ja kõrgem torniosa võis ulatuda kuni laeni. Sajandi teisel poolel vähenes mitmetahulise ülaosaga ahjude ehitamine. Põhja-Saksamaal muutusid sel ajal populaarseks kastikujulise alaosaga ning silindrilise ülaosaga ümartornahjud (joonis 7) (Arnold *et al* 1990, 60). 16. sajandil kujunes välja ka astmelise kastahju põhivorm, mis püsis muutumatuna kuni 18. sajandini (*ibid* 66).

Joonis 7. 17. sajandi ümartornahju rekonstruktsioon (Arnold *et al* 1990, 63).

Uue elemendina ilmusid ahjude kujundusse mitmesugused puhtalt dekoratiivse iseloomuga detailid. Ahju ülaosa tippu paigutati kolmnurkne või poolkaarekujuline nn

kroonikahhel. Ahjukorruseid hakati omavahel eraldama pikkadest kitsastest simsikahlitest laotud karniiside või vöödega. Selliseid eridetaile valmistati kahepoolse matriitsi abil. Üksikute kahlite kujunduse kõrval oli äärmiselt oluline kahlite üldkompositsioon. Imselt seetõttu polnud ka kahlite omavaheline korrastatus, et stseenid oleksid omavahel kooskõlas või loogiliselt järjestatud, eriti tähtis. Samuti võidi üheaegselt kasutada mitmeid kahlitüüpe nt ahju alaosa ladumine ruudukujulistest, ülaosa aga ristkülikukujulistest kahlitest.

2.2. Renessansskahlid

Iseloomulik 16. saj renessansskahlitele oli kahlilaadi rõhutatud reljeefne keskosa, mis ümbritseti dekoratiivse raamistusega. 16. sajandi II veerandil levinud nn medaljonkahlitel oli ruudukujulise kahli kumerdub või nõgus keskosa ümbritsetud ringraamistusega. 16. sajandi I poolel Nürnbergist kogu Saksamaale ning ka Eestisse levinud variandil oli konveksne keskosa ümbritsetud ringikujulise pärilkaunistusega ning kahli nurgad olid dekoreeritud madalreljeefse stiliseeritud taim- või geomeetrilise ornamendiga (Strauss 1969, 174). Sajandi keskpaiku muutus üha domineerivamaks keskringi mingi piltkujutise, enamasti mõne portree, paigutamine.

Kahlilaadi keskosas paiknev reljeefne kujutis võis olla ümbritsetud ka arhitektuurse raamistusega. Peamiselt kasutatavateks arhitektoonilisteks elementideks olid ümarmkaar ning seda kandvad sambad. Kui vanematel tüüpidel on arhitektuurne raamistus üsna ebakorrapärane ning tagaplaanil asetsev, siis sajandi II veerandist muutus see selgelt rõhutatuks ning eristatavaks keskest kujutisest. Kuigi kõige sagedamini on kujutatud kannelüüridega sambaid võib hilisrenessanssi tüüpidel leida ka keerduvaid või taimeväätidega kaunistatud sambaid, pilastreid ja karüatiide (Strauss 1969, 177). Samuti nagu medaljonkahlitele on ka arhitektuurse raamistusega kahlitele omane vabade kahlinurkade katmine peamiselt taimornamendiga. Hilisrenessansis levis ka lõvide ning inglipeade kasutamine.

16. sajandi lõpukümnenditel ja 17. saj alguses vähenes kahlitel reljeefsete figuuride kujutamine ning üha rohkem esines ühesugust taimornamenti. Reljeefsete plaatkahlite arengu lõppfaasi tähistavad tapeedimustriga kahlid. 1–2 kujundusega plaadist laoti

motiiv, mis moodustas nagu tapeedi puhul lõputu ornamendi. Madalreljeefne ornament hõlmas ühtlaselt kogu kahli pinna.

Ajajooksul olid muutunud eelistused ka kahli värvitoonides. 16. sajandi algupoole hele- ja erkroheline glasuur oli muutunud sajandi teisel poolel tumeroheliseks. Samuti hakati valmistama ka pruune ning musti kahleid (Vunk 1991, 20).

Võrreldes varasema ajaga, mil kahlite valmistamiseks ning ahju ehitamiseks piisas pottsepast, oli nüüdseks ahju valmimisega seotud inimeste ring tunduvalt laienenud. Uued keerulised elemendid esitasid suuremaid nõudmisi matriitside valmistamisele ning võib arvata, et leidis vaid kahlivormide tegemisele ning tiražeerimisele spetsialiseerunud meistreid. Vormilõikajad kasutasid eeskujudena kunstnike poolt valmistatud puulõikeid ja gravüüre ning valmistasid nende järgi matriitsid. Pottseppade tööks jäi matriitside järgi kahlite valmistamine ning neist ahju ladumine (Arnold 1990, 63).

Ilmselt üheks vormilõikajaks või vastava töökoja omanikuks oli Hessenis tegutsenud Hans Berman, kelle meistrimärki kandvaid kahleid on leitud nii Šveitsist, Saksamaalt, Rootsist kui ka Eestist. Peaaegu kõik need kahlid on dateeritud 1562. aastaga (Strauss 1969, 175). A. Vunk peab üsna tõenäoliseks, et peamiselt levisid mitte valmis kahlid, vaid savist matriits-koopiad, mille järgi siis kohapeal kahlid vormiti. Seda kinnitab osaliselt ka Vunki tähelepanek, et Pärnu kahlitest mitmed halvemini kujundatud kompositsiooniga kahlid on kontrastsemalt pressitud, samas kui mitu laiemalt levinud ja abstraktsema sõnumiga pilti on hägusamad, mis viitab võimalusele, et nende matriits võis olla valmistatud juba põletatud kahli järgi (Vunk 1996, 40).

2.3. Eesti 16. sajandi reljeefsed plaatkahlid

16. sajandist alates leidsid kahhelahjud üha rohkem kasutamist linnakodanike elamutes. Üleüldine interjööri väärtustamine ning suund anda tarbeesemetele kunstiline väärtus peegeldub ka ahjukahlite kunstilises kujundamises. Kahliplaatidelt võib leida kajastusi nii usulistest tõekspidamistest kui poliitilisest meelsusest. Ideede ja kunstiliste uuenduste kiirele levikule aitasid kaasa nii otsesed kontaktid kaasaja

käsitöö keskustega kui ka näiteks mustiraaamatute levimine. Trükikunsti levik soosis graafiliste eeskujude jäljendamist ka kahlilikunstis.

Kahliplaadil kujutatu järgi võib reljefseid kahleid jagada kahte suurde rühma – figuraalkompositsiooniga ja ornamenteeritud kahlid. Figuraalsete kahlite hulgas võib omakorda eristada portreekahleid, religioosse süžeeaga ning allegoorilis-mütoloogilise sisuga kahleid.

2.3.1. Figuraalkompositsiooniga kahlid

Religioosse süžeeaga kahlite gruppi võib paigutada erinevaid Piibli ainestikul põhinevaid stseene, aga ka pühakuid kujutavad kahlid. Renessansikunstnike huvi pälvisid eelkõige Kristus, Neitsi Maarja ja pühakud. Paljusid Vana Testamendi stseene kujutati seoses Kristuse elu ettekuulutajatena ning kristliku ilmutuse eelkäijatena (Ferguson 1991, 195). Piibli stseene käsitleti rahvalikult ning kujutatud tegelased riietati sageli kaasaja kostüümidesse.

Vanast Testamendist tuntud lugu kajastab Pärnust leitud kahliseeria Iisaku ohverdamise motiiviga. Loost on kahlil kujutatud hetke, mil Aabraham on tõstnud mõõga põlvitava Iisaku kohale. Iisaku olukorda on sageli on võrreldud Kristuse kannatusega. Teisel, samuti Pärnust leitud, kahlite seerial on kujutatud Vanas Testamendi lugu Pühast Simsonist, kes oma tohutu jõuga võitles vilistite vastu. Kahlil kujutatud episoodil on noor Simson parajasti paljaste kätega lõvi lõhki kiskumas (Vunk 1991, tahv 14:a). Mõlemal kahliseerial on keskne reljefne figuraalkompositsioon ümbritsetud arhitektuurse raamistusega. Valmistatud on kahlid ilmselt 16. sajandi II veerandil või keskpaiku.

Üsna tagasihoidlik arhitektuurne raamistus ümbritseb üht Pärnust leitud õlal lammast hoidvat Kristuse kujutist. See “hea karjase” motiiviga kahhel on ilmselt valmistatud 16. sajandi I veerandil (Vunk 1991, 36).

16. sajandi esimesel poolel on ilmselt valminud ka Kaarma kirikust 1991. aastal leitud 4 reljefse figuraalkompositsiooniga kahlit. Ristkülikukujulised nõgusad plaatkahlid meenutavad oma kuju poolest 16. sajandi nišškahleid, millest neid siiski eristab raam kahli tagaküljel. Kahlitel puudub arhitektuurne raamistus, kuid see-eest on ehisraam

rohkem profileeritud. Ühel kahlitest on kujutatud ristilöödud Kristus koos tema ees põlvitavate Neitsi Maarja ja apostel Püha Johannesega, teisel raudrüüs Püha Jüri (Sepp 1995, tahv XXIX). Kolmandal kahlil kujutatud stseen Püha Anna, Maarja ja Kristus-lapsega esineb ka ühel Pärnust leitud 16. sajandi keskpaika dateeritud nišškahlil (Vunk 1991, 47). Neljandast Püha Sebastiani kujutistega kahlis on säilinud vaid veerand. Rooma keiser Diocletianuse poolt surmatud Sebastiani kujutatakse enamasti nooltest läbilastuna.

Eelpool mainitud vormilõikaja Hans Bermanni signeeringut kannavad kaks Tartust pärit pühaõhtusöömaega kujutavat kahlit (Strauss 1969, tahv 52: 3 ja 4). 1562. aastaga dateeritud ning samasuguse signeeringuga pühaõhtusöömaaja stseeniga kahleid on leitud ka Riia vanalinnast (Tunzelmann 1933, ill 4).

Suurepärane kahlite seeria on nn Põltsamaa evangelistid. 1970. aastatel Põltsamaa lossist leitud kahliseeria kujutab nelja evangelisti. Erinevate figuuridega kahlilaadi keskosa on ümbritsetud kõikidel kahlitel ühesuguse arhitektuurse raamistusega. Poolkaar ning seda kandvad keerdsuontega sambad on selgelt rõhutatud.

Joonis 8. Põltsamaa lossist pärinevad evangeliste kujutistega plaatkahlid (Maiste 1996, joon 45 ja 48).
1 – Apostel ja evangelist Johannese kujutisega kahhel; 2 – Evangelist Luukase kujutisega kahhel.

Ilmselt 16. sajandi lõpust või 17. sajandi algusest pärinevatel kahlitel on kujutatud evangeliste oma atribuutidega. Apostel ja evangelist Püha Johannese atribuudiks on

kotkas kui kõrgeima inspiratsiooni sümbol. Püha Markust tunneb ära lõvi ning Püha Luukast härja kujutise järgi. Apostel ja evangelist Püha Matteuse tindisarve hoiab ingel. Kõikidel evangelistidel on käes evangeeliumiraamatud.

Kristlike motiivide kujutamine vähenes 16. saj jooksul, see-eest esines aga üha rohkem **allegoorilisi ja mütoloogilisi motiive**. Renessanssikunstis olid levinud allegoorilised seitset voorust või seitset vaba kunsti sümboliseerivad kujutised. Üks tuntumaid allegooriliste piltide seeriatest on nn *kunstid ja teadused*. Liivimaal on leitud Geomeetria (Strauss 1969, tahv 55: 4). Pärnust on leitud 16. sajandi alguses valmistatud kahhel Justitia (Strauss 1969, tahv 47: 3) kuulub 7 vooruse seeriasse. Kahlil kujutatud naine kaalude ja mõõgaga sümboliseeris õiglust. Samuti Pärnust leitud kahhel alasti naise kujutisega oli Õnne allegooriline kujutis (Strauss 1969, tahv 55:6). Ilmselt mingit mütoloogilist stseeni kujutab Tartust leitud kahepealise draakoni kujutisega kahlifragment.

Joonis 9. Mütoloogilise ainekuga plaatkahhel (Metsallik 1985, joon 2).

Kõige arvukamad figuraalse kompositsiooniga kahlite seas on **portreekahlid**. Nagu 16. saj ja 17. saj alguse Saksamaa portreekahlitel kajastub Püha Rooma keisririigi langus, vürstide tugevnemine jms (Arnold *et al* 1990, 57), leivad poliitilised sündmused kajastuse ka Eesti portreekahlitel. Kahlitel kujutatu on peegeldus ahju omaniku meelsusest, tema poliitilistest eelistustest. Rohkelt on kujutatud kaasaegseid poliitikategelasi, valitsejaid, aga ka maavürste koos kaasadega. Lisaks ilmaliku elu tegelastele on kaasaegses riietuses kujutatud ka muistseid kangelasi. Medaljonkahlitel

paiknevad peamiselt profiilis näod, arhitektuurse raamistusega kahlitel esineb nii näokujutisi, büste kui täisfigure. 16. sajandi I poolel võib leida medaljonkahlitel Saksa-Rooma keisririigi valitseja Maximilian I (valitses 1493–1519) (Vunk 1991, tahv 8:b) ja ka Rootsi kuninga Gustav Vasa (valitses 1523–1560) portreid (*ibid* tahv 9:a). Reformatsiooni mõju suurenemisega võib leida protestantlike vürstide portreesid. Pärnust on leitud Schmalkaldendi liidu üht juhti Saksi kuurvürst Johann Friedrich Üllast (1532-47) (tahv 9:b) ning samuti protestantlikku liitu kuulunud Hesseni maakrahvi Philippi (1509-67) portreid.

16. sajandi III veerandil ilmub kahlitele kohalik temaatika. Enamasti esinevad arhitektuurses raamistuses poolfiguurid. Varem portree juurde kuulunud selgitavad kaaskirjad on muutunud kas teemavälisteks või puuduvad hoopis, sageli esineb vaid monogramme. Ühel arhitektuurses raamistuses portreel on kujutatud paremas käes kirjarulli ning vasaku käega sellele osutavat meest. A. Vunk pakub välja, et nii Tartust kui Pärnust leitud sellistel kahlitel võiks olla kujutatud ordumeister Goddert Kettler (1559–61) ning rull mehe käes võiks olla Poola kuningaga sõlmitud Vilno leping (Vunk 1991, 42). Vunk mainib ka üht huvitavat Poola–Leedu kuningat (1548–72) Sigismund II Augustit kujutavat kahlit. Ilmselt Poolast imporditud matriitsil on osa kahlil olevast monogrammist saviga kinnimätsitud (Vunk 1991, 41). Võimalik, et sellise teguviisi ajend oli poliitiline. Igal juhul kajastavad selle perioodi kahlid Liivi sõja algusperioodil toimunud poliitilist elavnemist.

Nagu sellele perioodile iseloomulik, olid ka muistsed Vana Testamendi tegelased kujutatud renessansslikus riietuses. Nii Viljandist kui Tartust on leitud Juuda kuninga (valitses 868–851 e. Kr) usureformaator Iosaphat'i kujutisega kahleid. Veel teinegi Juudamaa kuningas, 910–908 e Kr valitsenud Abia, on kujutatud ühel Tartust leitud kahlil (Metsallik 1990, 69).

Üsna erandlikud on kirikutegelase usureformaator Martin Lutheri (1483–1546) kujutisega kahlid. Kahliplaadil kujutatud mehe näoprofiil on ümbritsetud loorberipärjaga, mille siseküljel on tekst MARTINVS LVTER. Neid kahleid on leitud seni vaid Liivimaalt – Tartust (Metsallik 1990, joon 5, 2), Pärnust (Vunk 1991, tahv 8:a) ja Võnnust ning Vunk oletab, et tegu võib olla kohapeal 16. sajandi 20.–30.

aastatel valmistatud matriitsiga (Vunk 1991, 57). Ilmselt on antud kahli puhul tegu rohkem avaliku elu tegelase ning poliitiku kui pühaku või märtri kujutamisega.

2.3.2. Ornamenteeritud kahlid

Ornamenteeritud plaadiga kahlid, mida nimetatakse ka lamekahliteks, moodustavad kõige arvukama osa Eestis leitud reljeefsete plaatkahlite hulgas. Taimornamendiga kaunistatud kahlid tulid kasutusele koos kõige varasemate kujutistega kahliplaatidel ja püsisid paralleelsetena pidevalt kasutusel. Juba nelinurksete ahjupottide juures ilmnunud rosettornament leidis jätkuvat kasutamist ka plaatkahlite puhul. Renessanssornamendis kehtisid samad alused, samad esteetilised seadused kui arhitektuuris, skulptuuris, maalis või graafikas. Domineerivaks oli nõtkete väär, millesse põimiti loomi, linde, maske ja embleeme. Nagu ka muus renessansi tarbekunstis oli ka kahlite puhul eelistatuim taimemotiiv akantus – renessansis oli asetatud rõhk taime lehe, punga, varre kontuuri mängule. 16. saj algusest hakkab kahli ornamendis väädi hargnevust reguleerima neid kokkuhoidev kroon, lillekimp või muu dekoratiivne detail. Kogu kahlipinda katva madalreljeefses taimornamendis oli levinuim dekoratsiooni element kuue paarisõielehega roos, samuti neljasuunaline taimornament, mis keskosast hargnes nurkadesse laiali (Vunk 1991, 45).

16. saj keskelt levis komme katta plaatkahlite pind moreskiga. Idamaade käsitöökunstist pärinev moreskornament muutus 16. saj I poolel Euroopas suurmoeks, mille kiiret levikut soodustasid ka 16. sajandi I veerandil ilmuma hakanud ornamendigravüüride mapid (Kirme 1976, 108). Varasel moreskil 16. sajandi keskpaiku või III veerandist pärinev varasel moreskornamendil on ornamendi erinevaid osi ühendavad klambrid tähistatud kahekordse joonega ning ornament on selge. Hilisematel variantidel oli reljeef muutunud madalamaks ning ühendusklambrid sidejoonteks või punktiks (Vunk 1991, 45).

Kokkuvõte

Leitud kahlid moodustavad huvitava peatüki Eesti tarbekunsti ajaloos. Ahjude savikummi torgatud lihtsatest savipottidest kujunesid aja jooksul kaunite reljeefidega kunstiteosed.

Käesolevas seminaritöös esitati kokkuvõte kahhelahjude arengust 14. sajandist kuni 16. sajandi lõpuni. Sel perioodil kujunesid välja põhilised ahjutüübid ning oma loogilise lõpplahenduse leidis kahlite areng ahjupotist plaatkahliks. Edasine ahjude areng toimus kahlite lihtsustumise suunas kuni 19. sajandi lakooniliste lihtsa vormiga ilma kaunistusteta funktsionaalsete valgete ahjudeni.

Töö esimeses osas jälgiti kahhelahjude arengut kuppelahjudest tornahjuks, millega koos arenesid välja ka peamised kahlitüübid nagu nelinurkse suudme avaga ahjupotid, nišškahlid ning plaatkahlid. Alguses paralleelselt hüpokaustahjuga kasutuses olnud kahhelahjud muutusid 16. sajandiks valitsevaks ahjutüübiks. Olles toa interjööri domineerivaks elemendiks hakati ahjude väljanägemisele suurt rõhku asetama.

Vaadeldud Eesti 16. sajandi reljeefsed plaatkahlid töid ilmekalt välja sajandi jooksul toimunud muutused nii usuelus kui poliitikas. Reformatsiooni mõjul vähenes religioosse sümboolika kujutamine. Portreekahlites võis jällegi täheldada kohaliku temaatika esile kerkimist 16. saj III veerandil seoses Liivi sõja alguses toimunud poliitilise elavnemisega.

Kasutatud kirjandus

- Ambrosiani, Sune 1910.** Zur Typologie der älteren Kacheln. Stockholm.
- Arnold, V., Westphalen, T. & Zubek, P. 1990.** Kachelöfen in Schleswig-Holstein. Irdenware – Gußeisen – Fayence.
- Ferguson, George. 1991.** Märgid ja sümbolid kristlikus kunstis. – Akadeemia, 1, 193–223. (Sügis, M., Karolin, T., & Einasto, H. poolt tõlgitud teosest Ferguson, G. 1954. Signs and Symbols in Christian Art. Oxford University Press. Tõlge ilmus Akadeemia 11. 1990–07.1991).
- Henze, Wolfgang 1955.** Architektur- und Baukeramik. Halle.
- Kaplinski, Küllike. 1997.** Tallinn – meistrite linn. Tallinn.
- Kirme, Kaalu 1976.** Moresk eesti sõlgedel. – Töid kunstiteaduse ja kriitika alalt 1. Tallinn, 107- 123.
- Kivimäe, Jüri, Kriiska, Aivar, Põltsam, Inna & Vunk, Aldur 1998.** Merelinn Pärnu. Pärnu.
- Maiste, Juhan 1996.** Eestimaa mõisad. Tallinn.
- Metsallik, Romeo 1985.** Uut Tartu vanalinnast – Horisont, 11, 28–29.
- Metsallik, Romeo 1990.** Toomemäe põhjanõlva kujunemisest. – Tartu ja kultuur. Tallinn, 59–72.
- Mielke, Heinz-Peter 1983.** Kachelöfen selbst gebaut. Köln-Braunsfeld.
- Овсянников, Ю. М. 1968.** Русские изразцы. Ленинград.
- Sepp, Tõnu. 1995.** Investigations at Kaarma parsonage. – Eesti TA Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 4, 459–466.
- Sillart, Lea 1982.** Koobaltdekooriga ahjukahlid Tallinna Linnamuuseumi kultuuriloolises kogus. Diplomitöö (käsikiri TÜ ajaloo osakonnas).
- Strauss, Konrad 1969.** Keramik in Alt-Livland. Die Geschichte des Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpferin in Alt-Livland (Estland und Lettland). Basel.
- Zobel, Rein. 1984.** Kiek in de Kök. Tallinn.
- Tamm, Jaan 1991.** Keskaegsete kloostrite dekoratiiv- ja viimistluselementidest. – Muinasaja teadus I, 200-215.

Tunzelmann von Adlerflug, Helene 1933. Die alte einheimische Kachelkunst und die Ofenkacheln im Rigaer Dommuseum. Riga.

Wahlöö, Claes. 1976. Keramik 1000–1600 i svenska fynd. – *Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae*, VI. Lund.

Vunk, Aldur 1991. Ahjukahlid Pärnu arheoloogilistel kaevamistel. Diplomitöö (käsikiri TÜ ajaloo osakonnas).

Vunk, Aldur 1996. Pärnu 16. sajandi ahjukahlite tüpoloogiast ja valmistamise tehnoloogiast. – *Stilus* 6, 37- 42.

Vunk, Aldur 1998. Vanimatest ahjupottidest Eestis. – *Eesti Arheoloogia Ajakiri* 2, 145 – 153.